

ЗМІСТ

Повість без назви.....	3
Гайдамака.....	119
На селі.....	145
Важке питання	163
Валеріан Підмогильний (<i>біографія</i>).....	176

ПОВІСТЬ БЕЗ НАЗВИ

До того ж цілковито неймовірна, вигадана від початку до кінця автором, щоб показати сутичку деяких принципів, важливих для нашого дня і майбутнього

1

Раптовий постук у двері прокинув його з задуми. І хоч тут він не міг когось до себе сподіватися, хоч його думки в ту мить перебували на безконечній відстані від цього будинку, Городовський звичним голосом, як у своїй власній кімнаті, спокійно й негайно відповів:

— Можна.

Власне, в цьому помешканні він пробув ще тільки годину. Воно складалося, як і сказано йому напередодні, з чотирьох кімнат, що з них одну займав постійний пожилець, а решта три були впродовж місяця до його розпорядження — на час відсутності дійсних господарів. Але, прийшовши сюди й передавши тому пожилецеві рекомендаційного листа, він сів у першій кімнаті коло столу, поставив поруч свій чемодан і спочивав. Бо справді почувався далеким пішохідцем, мандрівником з торбинкою і ціпком після довгої путі, що стели-

лася перед ним без краю. І це житло, якого він навіть не оглянув, було немов куренем при степовому шляху, зичливо покинутим на радість подорожньому.

Звичайно, не тіло його стомилося, адже останні дні він ходив зовсім небагато. Інші сили його вичерпувались, не фізичні. Ви-снажені маренням клітини мозку давали відчувати в голові страшенну сухість; безумне прагнення, яким він був керований, кричало, не знаходячи поживи. Голод душі мучив його, пожерши всі крихкі сподіванки, в які звиродніли його надії.

Тепер, підвівши голову до дверей, що були напроти нього, Городовський побачив себе у чужій їдальні, чистій і дуже скромній. За ширмою праворуч стояло ліжко; буфет, чи, власне, сервант, що закривав те ліжко збоку, був застелений вишиваною серветкою виробу Укркустпрому і така сама скатертина лежала на столі, об який спирався його лікоть. Крім двох дідівських портретів у темних рамках і кількох сучасних фотокарток, на стіні висів невеличкий олійний натюрморт — розрізаний кавун у товаристві огірків і помідорів. Цей наївний затишок і глибока проміркованість обстанови огорнули Городовського ревнливим смутком. У кімнаті ліворуч, куди провадили другі двері, він відчув спальню з одним чи, може, двома дитячими ліжками під білими ковдрами, а праворуч — кабінет хазяїна,

цератову канапу з квітчастим килимком, сосновий стіл до письма і шафу книжок з золотом на корінцях. Його розбурхана істота мимоволі з гірким докором схилилася перед тихим подружжям ладу і згоди, що панувало тут, випромінюючи ясну щоденну радість, оперту на працю, обов'язок і застарілу, хронічну любов.

Двері розчинилися. Увійшов досить літній чоловік з вусами, бородою і взагалі зарослим обличчям — постійний квартирант цього помешкання.

— Ви вибачте, — промовив він густим і трохи штучним голосом лектора, — що я турбую вас у перший день вашого приїзду. Але — формальності. Канцелярія нашої домоуправи працює ввечері, і я сьогодні ж мушу вас заявити.

Городовський дістав з кишені військовий білет.

— Вистачить? — спитав він.

— Безперечно, — сказав одвідувач трохи лагідніше, немов перед тим сподівався від нового жильця якогось опору. — З вас належить ще один карбованець на заявку. Надіюсь, ви не заперечуєте? Дякую, — сказав він, ховаючи документа й гроші. — Скажіть, даруйте цю цікавість, ви довго маєте в нас пробути?

— Тижнів два... може, три... залежно від справ, — додав Городовський, щоб виправдати свою непевність.

— Звичайно. Але скажіть, — провадив він, сівши збоку, — як, власне, ви потрапили сюди? Тобто в цю квартиру, розуміється?

— О, я тут зовсім випадково, — посміхнувся Городовський. — З хазяїном квартири я зовсім не знайомий. Це влаштувалось через одного приятеля.

— Якого ви теж зустріли випадково? — засміявся гість.

— Коли хочете.

— Чудово! Але ж цікаво, — промовив квартирант у несподіваному захваті. — Лишається, щоб ви взагалі приїхали до цього міста випадково.

— Якнайвипадковіше, коли можна так висловитись, — спокійно відповів Городовський.

— Ну, я викладаю фізику, а не мову, і в справах вислову не розбираюся. В такому разі будемо знайомі: Пащенко Анатолій Петрович.

— І будьмо добрими сусідами, — додав Городовський, назвавши себе.

Вони підвелися, подали одне одному руку й сіли знову — Городовський, як і перше, а Пащенко — верхи на стільці. Він не приховував свого задоволення.

— Розумієте, це чудесно — ваш випадковий приїзд і ваша випадкова зустріч. Як людина, що викладає точні науки й мусить знаходити скрізь суворі закони, я, мабуть, краще від інших навчився цінити випадковість. А через те, що в моєму власному жит-

ті випадків було до смішного мало, хоч і серйозних, я навчився, крім того, любити їх. Що ви на це скажете?

Городовський ввічливо погодився, застерігши, що він має на увазі тільки щасливі випадки, а не якісь інші.

— Незалежно, — відповів Пащенко. — Незалежно від їхньої якості!

Він раптом посміхнувся, під чого його обличчя зразу перемінилось. І Городовський здивовано помітив у його рисах щось неприємне, щось уперте, тупе, навіть хиже.

— Вся річ у тому, — казав далі Пащенко, — що випадок не може бути нещасливим. Суть випадку у тому, що він своїм втручанням ламає звичну чи завбачену лінію життя. А це завжди плюс. Чим було б людське життя без випадковості? Подумайте, і ви не зможете уявити собі нічого сірішого.

— Людське життя без випадковості не можна уявити, — сказав Городовський. — На жаль, вона становить його частину.

— Одначе, — Пащенко зненацька підвівся і сухо надів окуляри, — ви, певне, хочете вмитися з дороги і, може, спочити. Я вас затримую. Навіть можна затопити ванну.

Від ванни Городовський відмовився, але признався, що охоче вмився б і полежав. Було вже близько п'ятої години дня. Минулу ніч він спав зовсім зле і, вставши з ліжка, справді забув умитися. Але він ладен був

умитися вдруте, аби тільки збутися розмови взагалі й зокрема на тему, що не могла бути йому приємна.

Показуючи йому ванну кімнату, Пащенко тримався дуже офіційно і вживав лекторського голосу, давши цим Городовському надію, що принаймні на сьогодні його стосунки з сусідою закінчені. Та коли він хвилин за десять вийшов з рушником назад у коридор, з бічних дверей з'явився Пащенко і запропонував одвідати його кімнату порядком відповідного візиту.

— До речі, мушу дати вам ключа від квартири, — додав він.

Перше, що вразило Городовського в цій кімнаті, була похмура п'ятьма, хоч помешкання містилось на четвертому поверсі. Але вікно тут виходило в тісний закуток, утворений двома перпендикулярними стінами будинку і замкнений, крім того, височезним муром, що стояв замість паркана на межі сусіднього подвір'я й сягав вище половини вікна, яке більшою своєю частиною дивилося таким чином у глибокий і гидкий колодязь. Але й не треба було багато світла, щоб роздивитися внутрішність цієї достатньої розміром і досить охайної кімнати: в ній, власне, нічого не було. При одній стіні звичайна дерев'яна розкладачка, в кутку коло вікна кухонного типу стіл, застелений зеленим папером, на ньому лампа, олівці в мідній підставці, велика попів-

льниця; коло столу один у хаті стілець і коло другої стіни, вже зовсім несподівано, старовинний, важко інкрустований комод з опуклими шухлядами й круглим будильником зверху.

— Вас дивує спартанська простота моєї обстанови, — сказав Пашенко строго, присуваючи Городовському стільця і сам сідаючи на розкладачку. — Але кожне життя має свій стиль. Про це ми неодмінно поговоримо при нагоді. А зараз дозвольте докінчити попередню думку. Ви кажете — на жаль. Ні, громадяни, смію вас запевнити — на щастя. Головне те, що випадок примушує нас побачити речі з нового боку. Не буду наводити вам зараз прикладів, скажу просто: трудно заперечувати, що наше життя полягає в певній сумі вражень від речей — розуміючи це слово в найширшому значенні. Чим яскравіші наші враження, тим наше життя цікавіше. Але ми живемо в такому обмеженому колі речей, що вони, кінець кінцем, притираються для наших чуттів. Ви, я думаю, з цим цілком згодні.

Городовський відповів, що взагалі і в цілому він має рацію. А сам не так дослухався до мови свого сусіди, як донюхувався, так би мовити, до чудного, ледве помітного запаху, що чувся в повітрі кімнати. В ньому було щось гіркувате й легке, як павутинка на тлі прозорого неба. Можливо, то був дух давно розлитих пахощів, дивно

поєднаний із запахом житла, або не розвіяний ще дим якогось ароматного тютюну, або повільні випари давніх тканин чи килимів, замкнених, може бути, в старовинному комоді, — але Городовський з певністю міг би сказати, що такий пряний запах він чув уперше.

Тим часом викладач фізики говорив про випадковість, сидячи на розкладачці. Головні й найзліші вороги нашого життя — звичка і мета. Перша примушує нас зовсім не пізнавати вражень від речей, які нас звичайно оточують; друга — пізнавати ці враження лише службово, у їх відношенні до уявної речі, яка невідомо чи здійсниться для нас коли-небудь.

— Безперечно, — казав він, — люди б задихнулися від своїх звичок і цілей, якби не благородна випадковість. Вона вибиває їх з колії, ламає звички, перевертає мету, і вони бачать те, чого не думали побачити, потрапляють туди, де ніколи не гадали бути, і для них воскресає те, що вже зовсім зів'яло. Від її поштовху оживає яскравість враження — ось у чім суть! Якщо ж випадок калічить їх часом, — додав він різко, скинувши окуляри, — доводить до сліз, до розпачу, до самогубства, то, повірте, ці тупі свині кращого й не заслужили. Він хоч таким способом трохи освіжає їхнє одноманітне кривляння.

Він підвівся і підійшов до Городовського.

— Якби я довідався, що ви потрапили сюди не випадково, — сказав він, — я з вами не розмовляв би.

В його тоні було щось таке, що могло налякати або розсмішити. Але Городовський байдуже промовив:

— Я дуже радий, що потрапив сюди саме тим способом, який вам подобається.

І тільки зараз, вимовляючи це коротке речення, він відчув, до чого дійшла його втома: язик його майже заплітався.

Фізик помітив його стан і стурбувався.

— Одначе, — сказав він майже ніжно, — ви стомлений з дороги. Спочиньте. Відкладемо нашу розмову на потім.

Городовський, напружившись, підвівся. Йому здавалося, що він підтримує сам себе, як щось стороннє, щоб воно не повалилось. Хитаючись, він дістався до кабінету, залитого сумирним осіннім сонцем, поволі зліг на канапу й заснув відразу.

2

Ця повість почалася, власне, трохи раніше у вагоні поїзда Дніпропетровськ — Київ. Городовський не міг заснути вночі, хоч і вжив до цього належних заходів: скинув піджака, черевики, постелився на верхній полиці й лежав, стараючись слухати невпинний стукіт коліс та розмірені поштовхи вагона. Але ці звуки, що мали навіяти йому

потрібний сон, зливалися поступово у невідразний туркіт, що тоншав і видовжувався, як дріт між вальцівницями, аж поки не починав рватися і зникати геть. І знову звільнене поле його уяви запосідали думки, зразу досить безладні, але невдовзі, стаючи у зв'язки та сполучення, вони звертались до мети, яку обрали ще вдень, — до нього самого, того життєвого спрямування, що він назначив, і до його життя взагалі.

Щоправда, мислити про себе він не любив і лише зрідка дозволяв собі цю розпусту. Атож — іншої назви він не мав для того пристрасного самоспоглядання, що не містить у собі ніякої здорової критики, ні нових аргументів на користь зміни чи ствердження обраної поведінки, а тільки зворушує всю істоту, доводить розумові сили до вищого напруження, гримить і блискає, але проминає, як марна хмара, все сполохавши і не зронивши на ґрунт ні краплі плодючого дощу, йому, людині з уявою і темпераментом, аж надто відомі були ці гарячки душі, що могли б його зовсім розхитати, якби він не вмів чинити їм постійного опору, протиставляючи їм волю й звичку панувати над собою, здавна вироблену. Але разом з тим, будучи щодо себе обачним, він розумів усю небезпеку безоглядного стримування своїх нахилів і вважав за доцільне поступатися їм інколи, щоб потім тим певніше над собою владувати. Тому він давав часом хвилинну

волю всій жагучій поривності своєї приборканої натури, всій глибині свого затамованого почуття любові й ненависті до себе, поринав у цей кошлатий вир, що раз у раз викидав його, трохи стомленого й пошарпаного, на твердий ґрунт ще більшої певності.

Нагода до такого психічного кровопускання здалася йому зараз слушною. Отож, облишивши силувати себе до сну, Городовський почав чекати, поки обляжеться останній з його трьох сусідів у купе, якийсь трестівець, що спокійно читав книжку, запиваючи її нарзаном. Нарешті з його пляшки вже нічого більше не полилося, коли він перекинув її над склянкою. Немов здивований цим, господарник замислився, потім погасив електрику, гадаючи, що всі його супутники вже сплять, і стримано захропів у недовгому часі.

Тоді Городовський швидко взувся, взяв наопашки піджака й тихо вийшов у довгий коридор м'якого пульмана, освітлений матовими лампами попід стелею. Всі, крім нього, вже справді спали.

Відхиливши стільчика коло вікна, він сів і притулювся обличчям до шибки. За склом у сяйві захмареного місяця нескінченно й темно розгортався рівний степ за чорними хвилями чагарів і дерев, посаджених понад залізницею. Час од часу цей неосяжний краєвид землі починав миготіти під ліхтарями полустанків, що швидкий поїзд поминав, не

спиняючись, і зовсім зникав за будівлями там, де належалася зупинка. Тоді Городовський відсувався од вікна і якусь мить ніби засинав, чекаючи, поки не почнеться знову рух, за яким так вигідно й рвучко стелилися його думки. І поїзд знову рушав.

Спочатку він перебрав події останнього часу. Днів десять тому він у складі газетної бригади виїхав з Харкова до Дніпропетровська на ліквідацію прориву у вальцівному цеху металургійного заводу. Його дописи про це вже з'явилися в газеті трьома підвалами. Звідти він і їхав зараз до Києва. Ця поїздка була зв'язана з подією, яку не можна було назвати інакше, як подарунком долі. У центральній пресі він працював уже п'ять років, здебільшого в сільськогосподарському відділі, і за цей час написав майже сотню нарисів, на які дивився, як і належить журналістові, як на явища одноденного характеру. Зовсім не їх він уважав за мету своєї роботи, і як тільки його становище оформилося такою мірою, що заробіток почав давати йому деякі лишки, він узявся ретельно складати їх із смаком закоренілого скнари. Бо поставив собі доконечне завдання забезпечити собі, починаючи з цієї осені, принаймні на рік уперед матеріальне існування, щоб мати змогу цілковито й спокійно віддатись написанню великої, надзвичайно важливої для нього речі, в якій він щиро вбачав усю рацію свого дотепері-

шнього існування. Але, немов на потвердження старої приказки, що багатому чорт діти колише, півроку тому знайомий редактор одного з видавництв запропонував йому скласти з друкованих нарисів збірку про соціалістичну реконструкцію села. І те, що здавалося йому спрацьованою парою, несподівано ще раз закрутило маховик його фінансової машини: його збірка була ухвалена до друку. А що друк цей відбувався в Києві, він і вирішив заїхати туди на день з Дніпропетровська, щоб переглянути коректу, простежити за оформленням книжки, яку він почав кінець кінцем шанувати, — не тому, що вона належала саме йому або мала якусь визначну вартість, а просто як облігацію позики, що раптом виграла в черговому тиражі. Але все-таки почував і гордість. Виходить, він справедливо може пишатися, що додержує кроку темпів життя і що третій рік п'ятирічки теж є вирішальний у здійсненні його особистого плану! І якраз ця свідомість власних здобутків сприяла його рішенню віддатися саме цю ніч великому блудодійству самоаналізу.

В міру переглядав Городовський внутрішнім зором це щасливе й остаточне зміцнення свого матеріального становища, цікавого для нього тільки тим, що воно давало йому на довший час змогу заглибитися в свою власну працю, його обличчя прибиравало дедалі напруженішого виразу, немов шкіра

на ньому залякала. Разом з вогнем на чолі він відчув дивну легкість голови і холодок очей — знаних супутників його піднесень. І його думка, уява, розуміння, всі здібності, що тільки мав його мозок, зголодніло кинулися гризти його вчорашнього, позавчорашнього, його з-перед місяця, року, двох років, його з тих часів, як він почав бути свідомий, його минулі вчинки, його замислені й тепер dokonувані наміри і разом його завтрашнього, його прийдешнього, що мав здійснити важке завдання, до якого нині він підступав. Правий він чи ні?

Ти не маєш абсолютної певності, ятрила його думка, якби мав її, чи могла б я в тобі виникнути, нікчемний хвалько! Я отрута, і ти дозволяєш мені жити в собі. Я свідчення кволості твоєї душі, і ти неспроможний мене знищити. Але він уперто відповідав на ці звинувачення: я сильніший від тебе, тому терплю тебе в собі. Ти добродійний зародок неспокою, що не дає мені забути про мету. Ти гострий докір, що примушує мене йти вперед. Я люблю тебе як частину себе, як те, без чого моє життя стало б безбарвним животінням самотника без спокуси!

Як людина, що звикла ховати свою таємницю так пильно, що навіть сама перед собою уникає до неї дотикатись, він мислив про неї і в спокій, і в бурю лише абстрактно, вживаючи безособові звороти та займенники. А втім, здавалося йому, ні він, ні ціла мо-

ва не знала на означення його задуму одного всеосяжного слова. І це невимовне він ще і ще раз у своїй тузі заприсягавсь зробити.

Раптом у коридорі вагона погасили лампки, і вікно, в яке він безтямно дивився, заясніло молочним світлом. Так швидко минула ніч! Він підвівся, дуже обважнілий, але спокійний. Він навіть посміхнувся, вилазячи драбинкою на свою полицю. «Хай на цьому окошиться», — подумав.

3

Його книжка була вже зверстана і обкладинка подана художником. Цей художник, з яким Городовський познайомився тут, при цій нагоді у філії видавництва, невисокий і білявий, з м'яким розкошланим волоссям, страшенно зрадів, коли автор похвалив його роботу.

— Ви знаєте, — сказав він Городовському якимось зворушено й по-дружньому, — ніщо мене не тішить так, як моя вдала обкладинка. Здаючи обкладинку, я почувую себе до деякої міри просто нахабою. І разом з тим винахідником. Бо я ж графік ніякий. Моя спеціальність і моя любов — пейзажі, всякі, знаєте, краєвиди, але любов рідко дає прибутки. Так і зо мною: мої пейзажі прикрашають стіни моєї кімнати, можуть бути приємним презентом друзям, з'являються й на виставках, але, на жаль, не дояться. А за

обкладинки платять. Тим краще, що я роблю їх пристойно. Дякую вам! І неодмінно прийдіть подивитися на мої пейзажі.

Він примусив записати свою адресу й пішов дуже задоволений.

Покінчивши справи у видавництві, Городовський близько четвертої пообідав і подумав про решту свого дня до вечірнього поїзда на Харків. Годилося б йому поспати якусь часинку, але брати кімнату в готелі задля двох-трьох годин він уважав за розкіш, а знайомих, таких, щоб до них можна було прийти перепочити, він не мав не тільки в Києві, ба навіть у Харкові, де жив уже п'ять років. Тому Городовський вирішив поїхати просто за місто й повалятися самотою на траві. Радіючи з того, що Київ на такі притулки багатий, він перебрав їх усі думкою і спинився на околицях Лук'янівки, де його вразила колись незвичайна свіжість повітря й соковита рослинність, що пашисть таким потужним духом землі, який відчути можна хіба що в низинах Полтавщини. І він пішов за окрвиконком до зупинки четвертого номера.

Київ не був ні його батьківщиною, ні навіть місцем довгого перебування, але він знав його чудово. Під час випадкових одвідин Городовський оглянув його зсередини і зокола. І його юнацькі домисли про місто краси й давнини себе потвердили. Весна була чудова в білому цвіті каштанів, але

осінь він любив більше. Щось величне було в ній на сміливих схилах широких вулиць, що мов дримали завжди під ударами копит і шелестом шин, зберігаючи невронено свою колишню дикість. Кам'яниці й брук, трамваї, авто не змогли подолати цих гордих горбів, що прийняли вагу міста не як тягар поразки, а як корону перемоги. І коли вересень, привітний і сумний, як мудрець, що пізнав марноту світу, але не зрікся її, посилає з-за Дніпра прощальні помахи тепла, дерева й трава на узбіччях відповідають йому пристрасною запашністю мрущого зела, зворушеного раптовими нічними дощами. Весна тут була рожевим дівчам, що бездумно марніє від жадоби літа, а осінь — голубою жінкою, що не хоче пережити свою вроду.

Трамвая не було досить довго, і Городовський, ставши в чергу, мав час розглянутися навколо. Передусім, супроти харківських звичаїв, ставання в чергу до трамвая було йому новиною, бо в столиці пасажири чекали вагонів юрбою, що здобувала місця штурмовим чином. Це свідчило, міркував він, про більшу активність харків'ян, тобто про меншу їхню культурність, коли вважати культурність за звичку стримувати природні порухи, підлягаючи правилу, що стримує їх. Адже природним порухом кожного індивіда, що має пересунутись трамваем на певну віддадь, завжди буде бажання захопити собі місце у вагоні, який не може вмістити всіх

охочих, і коли харків'янин dokonує це наважно, він користується первісним правом сили й спритності, а киянин, утворюючи чергу, шанує вже культурніше право першого займання. Хоч обидва ці способи всідання в трамвай були однаково несправедливі, бо в першому разі людина з найбільшою потребою їхати могла бути не найдужчою, а в другому разі — не найпершою в черзі, Городовський усе-таки потішився душею, почувачи себе в приємній атмосфері ладу.

Він любив лад. Але не так, як любить чи, сказати краще, потребує його людина, що народилася для нього або безповоротно до нього пристосувалася, отже, більше страждає від його порушення, ніж радіє його збереженням; для нього лад був повсякчасним здобутком у боротьбі з різнобіжними поривами, щоденною перемогою над собою, щохвилиною боротьбою з хаосом. Якщо не так часто доводилось йому витримувати, як цієї ночі, генеральні бої з собою, то скільки разів траплялося поборювати дрібні на позір забаганки, що блудно прикривали лице справжніх, великих небезпек! Хіба не почував він іноді солодкої приємності лягти спати, покинувши на столі гамузом папери й книжки, а вранці йти з хати, лишивши позад себе неприбрану постіль? І тим суворіша була його радість, коли він, оханувшись, ретельно прибирав по собі все до найменшої порошокинки. Тому він любив лад ревни-

во — не як щось природне для себе, а як доконечне, чого боявся позбутись.

Черга вигиналась спокійним, досить мальовничим півколом, і Городовський, стоячи майже в кінці, міг бачити її майже три чверті. Київ, як то кажуть, славиться чи хоч був славився гарними жінками, тож він узявся перебирати досить байдужим поглядом жіночі постаті та обличчя перед собою. Так, так, жінки були тут загалом приємніші, ніж у Харкові, і не так великою наявністю вродливих, як меншим відсотком бридких. Вони були свіжі і вдягались виборніше, хоч засобів до цього мали видимо менше. Мимоволі Городовський пригадав несмак строїв столичного жіноцтва у фойє «Березоля», але зразу й покинув ці порівнення: з'явився трамвай.

І зразу черга втратила весь свій позірний спокій і вцільнилась, ламаючи приємну заокруглість своєї лінії. Гуртки людей, що досі ніби зовсім незацікавлено стояли осторонь, кинулись перші до вагона, відтручуючи ліктями повноправних претендентів. У дверцях сталася жахлива тиснява із криками, і чудова черга вмить обернулась на безладну, розлючену юрбу, що безоглядно пхнулася вперед. А що Городовському не було куди, власне, квапитись і достатньої чинності в рухах він не виявив, то натопв, ніби помщаючись йому за пасивність, щораз далі відштовхував його назад до край-

нього кола старих жінок, калік та всякого іншого легкосилого й непромітного люду. «У Харкові все-таки чесніше», — з посмішкою подумав Городовський.

Але тільки це встиг подумати. Побіч нього пройшла жінка, яку він чи й міг добре постерегти за миготінням голів і тулубів. Але враження від неї дістав дуже чудне, таке яскраве, що мимоволі вийшов геть, щоб краще її роздивитись. Хоч справді не тямив, що він робить, чому і нащо. Поки плутався хвилину між людьми, жінка вже встигла відійти кроків на сім-вісім, і він, не збільшуючи, але й не сміючи зменшити цю відстань, безглуздо пішов за нею. Тобто йшов він досить повільно, але серце в ньому задихалось, як від довгого, скаженого бігу. Він почував, що вже ледве може переступати. І до цього прикрого сквоління тіла раптом долучився різкий голос сорому, гордоців, обурення. Він, серйозна людина, що має свої важливі завдання, і може допуститись такої нісенітничі, як уганяти за випадковою спідницею, отак, з доброго дива, стерятися, як жовторотий хлопчак! Ганьба, просто ганьба! Спинись, Андрію, ти смішний!

Андрій Городовський спинився, але досить жалюгідно, як заблуда в лісовій гущавині. Йому здавалось, що він ступав за нею нескінченно довго, але, озирнувшись навкруги, побачив, що й півквартилу не відійшов Хрещатиком від зупинки, де щойно

стояв. Він повернувся, він мусив повернутися в протилежний бік і тихо посунув геть, пригнічений і похилий. Аж ось побачив перед себе великий напис: «Пролетарський сад. Музика. Атракціон. Естрада», що ввечері мав зайнятись електрикою, і пробрався вгору широкими сходами. Він потребував посидіти, спочити після несподіваного струсу, що так глибоко його збурило.

В саду такого раннього часу людей було обмаль, здебільшого діти з няньками, підлітки, стареча. Городовський сів на першу ліпшу лаву навпроти порожнього оркестрового кону і, поклавши на коліна свого плаща, спробував передусім здати собі справу з дивного випадку, що допіру йому трапився. Його сліди він почував у собі доста виразно, щоб сумніватися в його незвичайній силі. Якась огида до себе, похололість рук і невичерпна стома — усе свідчило за те, що він дізнав сильного, виняткового переживання, трохи подібного до страху, якби страх міг бути такий принадний.

Що він цієї жінки не бачив досі ні вочевидячки, ні, як то буває, уві сні чи в любосній мрії, — цього він був цілковито й абсолютно певен. Він побачив її щойно вперше, це було ясно. Чим же вона його так нагло причарувала? Городовський мляво посміхнувся. Причарувала! Це слово здається смішним людині, що має як-не-як за плечима двадцять дев'ять років, з яких більша поло-

вина проминула в добі революції. А втім, узявшись міркувати щиро, він мусив собі признатися, що й це чуже слово — причарувала — забліде. Тієї хвилини, яку він зараз, стенувшись, уявив, його обернуто зненацька на щось мале, нікчемне, але несамовито прагнуще — з цього й виникло в ньому почуття ущербленого гонору. І що ж вона мала в собі таке притяжне?

Він зараз гаряче пошкодував, що бачив тільки так побіжно її обличчя і що вона, ідучи поперед нього, жодного разу не обернулася. Ні, ні, ніякою надією він себе не тишив, що, озирнувшись, вона могла б спинити на ньому погляд і вирізнити його серед інших: як один із загалу, він зовсім не виглядав так, щоб на нього могла, зокрема, звернутися жіноча цікавість. У всьому зовні він був приблизно середній, особливо обличчя — він знав це — мав якесь мляве і очі досить невиразні. Хоч знав також, що такий вигляд він сам собі почасти виплекав і що в хвилини, коли він розв'язував себе, у хвилини піднесення і пристрасної задуми прокидалось, оживало його лице і спалахували очі. Але ж не серед вулиці і не з такої нагоди могло це статися!

Ні, коли зараз йому заболіла думка, що не придивився до неї ближче, то тільки через те, що сподівався тепер знайти в її образі хоч якесь пояснення своєму пориву. Тому напружив, яко міг, уяву, викликаючи

її постать перед очі. І вона стала перед ним, яка була в ту мить, коли він постеріг її з юрби, напівобернена до нього, досить висока, в сукні... але якого кольору? Яке волосся мала? А, вона була в капелюшку! Чи ні? І де її обличчя? Нічого, крім невиразного обрису, він не бачив і не побачив, хоч скільки докладав зусилля.

Зрештою він досить весело покинув цю марудну працю, це викликання духів, цей спіритизм, мовляв; бо хоч не уявив нічого, саме зусилля його дивним чином полегшило, розвіяло круг нього каламуть, обернуло на жарт його тривогу. Якщо «чарівниця» не полишила в його душі хоч стільки сліду, щоб він міг її пригадати чи пізнати, вдруге зустрівши, нікчемне ж її чарування! Побіжний дотик вогню. Крапля окропу. Несподіваний укус комашини, що не містить у собі запальної отрути. Хвилинна мана, що згине тим швидше, чим менш дошукуватися її причини, і своїм впливом сягне в життя не глибше, ніж жахи й химери сну.

Він заспокоївся так відразу, як був сполошений. Відчув зненацька ясний, чистий дух Дніпра з глибокої низини за садом, осінні пахощі клумб, вільгу землі, сонячне тепло з-під кошлатих, легких хмарин. Посміхнувшись іще раз на думку, що таке може трапитися цілком дорослій людині серед білого дня, Городовський глянув на годинника. До поїзда було ще три години, і хоч за

квитка він із своїми посвідками міг не турбуватись, перешкоджений намір одвідати Лук'янівку більш не спокушав його. Тому він вирішив, не кваплячись, пройтися пішки на вокзал, повечерятли там і спокійно рушити до Харкова.

І, йдучи поволі містом, Городовський почував задоволення з усього — з того, що його фінансові плани так бездоганно здійснюються, з того, що минулої ночі дав дошумувати своїм сумнівам і цим заходом здобув собі на довший час душевну тишу, і навіть з легковажного поводження щодо жінки коло трамвая, яке зараз здавалося йому чимсь ніби доказом молодості його істоти, виявом не зужитих іще юнацьких сил.

Було третє вересня. На Харків йому, власне, не лишилося ніякої роботи, а з 10-го він мав на місяць путівку в Сочі до будинку відпочинку. І після того ніщо вже не перешкоджатиме йому віддатись давно замисленій роботі, працювати рік-півтора вільно, а далі... Хоч, правда, далі його думка не сягала, про «далі» він не хотів і не потребував міркувати, йому буде тоді тридцять один рік; якщо вважати ці літа за половину його віку, мету цієї половини він здійснить, тоді ж і з наступними роками зуміє якось дати собі раду. У всякому разі, в ту мить ніщо не заважало йому почувати себе переможцем, і зараз, напередодні доконання, ця перемога виглядала такою простою і зрозумілою,

ніби не мала за собою років дбайливого готування, днів прихованого розпачу, страшних ночей сумніву й гризоти.

Як на образі вправного різьбяр, на стежці, що він проторував, не лишилося слідів чорної роботи. І сьогодні це захоплювало його так глибоко, як учора гнітило, але захоплювало тихо, без бурі, як вибагливе мінення прекрасних зір.

4

Зійшовши з трамвая на розі Пушкінської і Юмівської, Городовський звичайним діловим кроком рушив на Басейну, де була його кімната. Не почував навіть сліду недавніх зворушень — думка була чиста, душа прозора і строга, єдина і певна, і обрана путь не менш ясна, як шлях від зупинки до помешкання. Гризучі сумніви передминулої ночі і дитячу мрійливість минулої він викинув разом з проїзним квитком на харківському пероні як знецінену й не потрібну вже річ, що все-таки йому послужила. «Прочистив себе, — думав він спокійно, піднімаючись сходами на третій поверх. — І це вже надовго».

Відімкнув вхідні двері, потім двері до кімнати з коридора. Увійшов, відсунув фіранку й розчинив вікно. Тоді скинув плаща, виклав з валізки на письмовий стіл папери, вмився, переодягнувся. Потім, поміркувавши хвилин кілька, сів до столика

при вікні й заклав у свою випробувану машинку чистий аркуш.

Але в ту мить двері до його кімнати тихо прочинились, і в них увійшла Зінаїда Михайлівна, сусідка по помешканню. Була в добірному, блідого шовку халаті, блакитних пантофельках, лагідна в рухах, з своєю не-сміливою усмішкою і, як завжди, привітно заклопотана. В руці тримала кілька листів — його пошту, що зібралася за час відсутності. І привітала з поверненням.

Городовський подякував і підвівся. З її вбрання, з того, що вона ввійшла без попередження і не зробила руху відійти, виконавши послугу, і з невимовної м'якості її постави він зрозумів, що її чоловіка немає вдома, ба більше — що він десь у відрядженні і що взагалі в помешканні, крім них двох, немає і не буде ближчим часом нікого. Коли він підходив, вона дивилась на нього нерухомо ясними, синіми очима, і її усмішка стала мрійною. Він узяв її руку, він цілував ту руку, почувавши тиху млявість її тіла й любосний дроз, що лоскотав пушинками її шкіри йому уста. Невимовлена згода і разом з тим непричетність до неї, дозвіл, немов даний тільки з доброти в немисленому ваганні, безоглядна готовність і, попри неї, мовби змушений опір у кожному кроці, в кожному лінивому, тягучому русі — вся досконала гра, так добре йому відома, знову ятрила його, знову збурювала, розв'язуючи

в ньому шалені, розхристані сили. Він задихався в запамороці, і що дикіший, що неподібніший до себе ставав, то щільніш облягали його соромливі обійми переможеної і вдячної незайманості.

Так було щоразу вже два роки. Так сталося воно й уперше, коли ця жінка, ним чи й помічена добре у випадкових хатніх зустрічах, несподівано прийшла і своєю мовчанкою, потаємними, змовницькими поглядами і витонченим непротивленням злу за півгодини примусила його себе взяти.

За все своє життя він ніколи не шукав жінок, але й не уникав їх ніколи, коли випадала нагода зручно, без зовнішніх і внутрішніх ускладнень з ними зійтися. Від цих взаємин він, звичайно, не зазнавав глибшого переживання, але взагалі почував до своїх партнерок легку прихильність, що не ставала ні прикрістю, ні жалем після розлуки, також випадкової, як і саме поєднання. Обмірковуючи побіжно цей бік свого життя, Городовський доходив висновку, що за нашої доби міжстатеві стосунки передусім відсунулись на задній план, тому зробилися простіші, наблизились до свого первісного виду, втративши на гостроті, але вигравши на зручності. Йому здавалося, що він скрізь помічає незаперечні й масові потвердження цієї правди — загальна поведінка в цій галузі, на його думку, приблизно дорівнювала його власній з характерною відсутністю по-

чуття обов'язку й того запалу духовних сил, що звався коханням. Це й не було, гадав він, дивним, бо самий час був надто напружений, щоб давати і людині змогу напружуватись без конечної потреби. Адже життя поставило перед сучасною людиною незрівнянно вищі за кохання, вищі за все індивідуальне й особисте цілі, і в світлі цих вимог не могла не потьмаріти яскравість любовного пориву. Так він коротко формулював свої нотатки про стан духовного життя — власного і своїх сучасників, тому цілком спокійно ставився до невибагливої форми своїх любовних зв'язків.

А втім, поза всіма загальними поясненнями, що він давав цьому фактові, основним було те, що його власні наміри на життєвому полі лежали зовсім у іншій площині. Він нагадував собою ті натури, що зветься цільними, тобто мають у своєму існуванні домінанту, якій усі інші потреби й пристрасті підпорядковуються або зовсім відкидаються. А втім, тільки нагадував. Бо ознака справжньої цільності натури та, що вона лишається цільною без спонуки; тим часом йому для підтримки своєї настанови потрібне було щомить зусилля над собою.

Але саме цієї хвилини він був надто далекий від самокритики. Почував себе надзвичайно добре. Коли Зінаїда Михайлівна пішла, він ясно й радісно усвідомив, що справді неушкоджений вернувся до попе-

реднього життя і несхибно спіймав його звичну нитку. Своїм одвіданням ця жінка немов потвердила незаперечно цей його поворот до звичності, і в подяку за це сьогодні він навіть помріяв про неї хвилин кілька зичливо, сидячи на канапі.

Але барився з цим недовго і легко пересів назад до машинки. Ті кілька днів, що лишилися йому до від'їзду на курорт, він міг би, власне, й не працювати. Зобов'язання перед редакцією виконано. Грошей зароблено навіть з деяким перевищенням наміченого плану. Річну творчу відпустку забезпечено як формально, так і матеріально. Отже, причин трудити себе не було ніяких.

І він справді не подумав би щось писати, якби вчорашня київська газета, прочитана сьогодні вранці в поїзді, не дала йому до цього приводу. Із оповісток на останній сторінці й чималої статті в жалібних рамках він довідався, що позавчора вбито видатного київського партійця Загірного, посланого в один з важких районів на хлібозаготівлі. Убито звичайним куркульським способом — увечері з-за рогу, коли Загірний вертався з загальних зборів. Переглянувши сьогоднішнього «Комуніста», Городовський переконався, що це вбивство набуло республіканського значення й стало приводом до передової статті про потребу нещадної боротьби з куркульським терором. Тому він визнав політично потрібним відгукнутись на цю сві-

жу подію нарисом про кілька подібних актів класової помсти, відомих йому з перших часів колективізації села, в якій він брав активну й тривалу участь.

Тільки перше речення завдало йому, як і завжди, мороки. Довелось попрацювати гумкою і навіть викинути один зовсім протертий аркуш. А потім рядки полились спокійно і досить доладно. Через годину він сидів уже коло столу, виправляючи надруковане. Як і всі його писання, воно не відзначалось якоюсь особливою художньою силою. Він знав це, але це ніколи не стримувало його й не бентежило. З нього було досить, що його цінять як сумлінного й відданого працівника преси, і сам цілком щиро був далекий від думки про якесь видатне у ній місце.

Перечитавши й підкресливши для курсиву коротку присвяту «Пам'яті Сергія Загірного», він, забравши рукописа в портфель, пішов його здати й підготувати до від'їзду свої справи.

5

Десь тільки близько сьомої він вернувся, пообідавши, додому з повним портфелем свіжих газет. Було ще досить світло, але він спустив завіску й засвітив коло столу електрику. Та перше ніж розглянути принесене, окинув оком свій минулий день